

КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ОБОРОТІ УКРАЇНИ

У наш час проблема правового регулювання цивільного обороту культурних цінностей є досить актуальною. По-перше, це пов'язано з тим, що існує необхідність їх охорони. По-друге, нормам українського законодавства, якими встановлюється особливість обороту таких цінностей, бракує системного характеру, до того ж вони мають значну кількість недоліків. По-третє, немає однаковості у використанні термінології („культурні цінності”, „культурна спадщина”, „культурне надбання”). Разом із тим категорія „культурні цінності” уміщує у собі й інші не зазначені терміни, оскільки нею охоплюється як коло об'єктів, які вже мають спеціальний статус і підпадають під охорону державою, так і тих, які такого статусу ще не набули.

На науковому рівні дана проблематика в Україні не має достатньої розробки, а в Російській Федерації їй присвятили увагу такі вчені, як М.М. Богуславський, М.В. Мазєїн, С.М. Молчанов. Їх праці порушують питання вивезення й ввезення культурних цінностей та їх охорони.

Правове регулювання обороту культурних цінностей закріплено в Законах України (далі по тексту – ЗУ) від 11 січня 2006р. „Про ратифікацію Угоди про вивезення та ввезення культурних цінностей” [3; 2006. – №6. – Ст. 280], від 21 вересня 1999 р. „Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей” [3; 1999. – №11. – Ст.207], від 8 червня 2006 р. „Про охорону культурної спадщини” [3; 2000. – 27. – Ст.1112] та інших нормативно-правових актах. Вони визначають культурні цінності як об'єкти, що становлять собою предмети матеріальної й духовної культури, мають художнє, історичнє, етнографічнє й науковє значення і підлягають збереженню, відтворенню й охороні відповідно до законодавства України. Законодавством урегульовується також порядок вивезення, ввезення й повернення цих цінностей на Україну. Однак жоден із законів не регламентує обороту культурних цінностей на території України.

Метою цієї статті є визначення основних цивільно-правових теоретичних засад правового регулювання оборотоздатності культурних цінностей і надання рекомендацій по його вдосконаленню шляхом внесення відповідних змін до нормативно-правових актів.

За своєю сутністю культурні цінності слід віднести до таких об'єктів цивільних прав як речі, що є предметами матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права й обов'язки (ст. 177 Цивільного кодексу України (далі ЦК України)) [3;2003. – № 11. – Ст.461]. У цілому це поняття, слід характеризувати різнобічно, як-то: (а) речі, що можуть бути вільними, обмеженими або взагалі виключеними з обороту, (б) індивідуально визначені речі, (в) речі неподільні, (г) в деяких випадках вони можуть розглядатись як складні речі (наприклад, колекція культурних цінностей, яка в Законі ч. 3 ст. 1 Закону України „Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей” визначається – як однорідні або підібрані за певними ознаками різнорідні предмети, що незалежно від культурної цінності кожного з них зібрані разом становлять художню, історичну, етнографічну чи наукову цінність. Вони також бувають рухомими та нерухомими.

Утім, культурні цінності є особливим об'єктом правової регламентації, до якого неможливо автоматично застосувати загальні положення про речі і який потребує окремого підходу внаслідок не просто своєї індивідуальності, а унікальності, у зв'язку з чим існує необхідність забезпечити їх правовим захистом для розвитку і зберігання національної культури. Унікальними є речі, єдині у своєму роді на даний момент, а також ті, кількість яких замала порівнянно з тією цінністю, яку вони собою становлять [7, с. 23-24].

Крім того, слід враховувати, що правове регулювання в цій сфері суспільних відносин відбувається не тільки за допомогою диспозитивного механізму, властивого цивільному праву, а й із застосуванням імперативних норм (наприклад, установлюється особливий порядок їх вивезення за межі України). Фактично про це йдеться в ч. 5 ст. 54 Конституції України, де зазначається, що держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність. Така редакція статті дає можливість поділяти культурні цінності за моментом створення на культурні цінності сьогодення та культурні цінності минулого.

Що стосується *культурних цінностей сьогодення*, то із цього приводу перш за все вкажемо, що вони трапляються надто рідко. Так уже сталося, що визнання подібні творіння набувають після смерті автора і лише незначна частина результатів творчої праці набуває цього рангу одразу після їх створення або через незначний проміжок часу.

На жаль, у законодавстві не існує чіткого критерію віднесення творів мистецтва створених нині, до культурних цінностей. А вже до існуючих, то наприклад у Європейському Союзі існують 2 критерії – часовий і вартісний. Згідно з першим вирізняють 4 групи речей: понад 50, понад 75, понад 100, понад 200 років існування. За другим речі також поділяються на 4 групи: культурні цінності незалежно від вартості, вартістю понад 15 тис. євро, понад 50 тис. євро, понад 150 тис. євро. Такий вартісний критерій має певні недоліки, бо він звичайно, є відносним і тому повинен застосовуватися в сукупності з іншими.

Вважаємо за доцільне запропонувати наступні критерії віднесення творів мистецтва сьогодення до культурних цінностей:

1) розташування таких творів по музеях України та інших держав, наявність їх у приватних колекціях, представлення їх на міжнародних виставках;

2) визначення оцінної вартості творів, тобто тієї, яку вони отримують у музеях і в експертних лабораторіях;

3) наявність у автора твору мистецтва спеціального статусу (наприклад, звання народний художник України);

4) наявність паспорта або сертифіката відповідності (відомі фабрики виготовляють колекційні серії певних товарів, приріом, фарфорових статуєток ручної роботи, які вже з моменту випуску є унікальними, оскільки випускаються, як правило, в одиничному екземплярі або в незначній кількості і, по суті, є колекційними з моменту їх створення.

Усі вищезазначені критерії стосуються тільки рухомих культурних цінностей, до нерухомих же речей вони не можуть бути застосовані. Отже, вартісний критерій щодо нерухомості використати неможливо. Сьогодні існує багато прикладів, коли у створення нового об'єкта нерухомості вкладається багато коштів, але назвати його культурним надбанням досить складно, точніше, неможливо, а його вартість не доводить його культурну цінність. Часто вони не вписуються і в архітектурний ан-

самбл міста Не можна такі об'єкти тримати по музеях країни або в приватних колекціях. При їх створенні ніяких сертифікатів і паспортів відповідності не надається. Таким чином, з наведених вище 4-х критеріїв, застосовуваних до віднесення рухомих речей до культурних цінностей, до нерухомих можливо віднести тільки 3-й критерій – наявність у автора проекту цього об'єкта нерухомості спеціального статусу (наприклад, народного архітектора України).

Для віднесення нерухомості до нерухомих культурних цінностей можливо вирізнити такі критерії:

а) наявність у автора проекту такого об'єкта нерухомості спеціального статусу;

б) всенародне визнання такого об'єкта, яке буде мати свій прояв у наявності інтересу до нього широкого загалу, про що свідчать людська шана до нього, пишання ним і громадська повага до такого інтересу, публікації, розповсюдження його фотографій по країні як об'єкта що має певні унікальні властивості, організація екскурсій до нього та ін.

Культурні цінності минулого. Вони теж є рухомими, і нерухомими. До останніх відповідно до Закону України „Про охорону культурної спадщини” належать як нерухомі об'єкти культурної спадщини, так і рухомі предмети, пов'язані з нерухомими об'єктами такого надбання.

До рухомих культурних цінностей минулого згідно з п. 1.2 „Правил торгівлі антикварними речами”, затверджених наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства культури і мистецтв від 29 грудня 2001р. [3; 2002. – №5. – Ст. 204], належать антикварні речі, якими є культурні цінності як об'єкти матеріальної й духовної культури, створені понад 50 років тому, що мають художнє, історичнє, етнографічне й науковє значення, підлягають збереженню, відтворенню та охороні.

Щодо класифікації культурних цінностей залежно від ступеня участі їх в цивільному обороті на вільні, обмежені й виключені з такого обороту, треба навести наступне.

До *вільних в цивільному обороті* культурних цінностей треба віднести такі з них, оборот яких жодним чином не контролюється державою, а регулюється самими його учасниками. Іншими словами, останні самостійно визначають, чи становлять собою такі культурні цінності інтерес для них, адже, вкладаючи кошти в них учасник прораховує можливий заробіток на таких культурних цінностях у разі їх реалізації. Цей інтерес же має своє вираження у вартісному задоволенні учасників від правочинів із цими речами. Також необхідно зазначити, що особи самостійно вводять в оборот культурні цінності та створюють навколо них певний „антураж” шляхом випуску відповідних журналів, оціночних каталогів тощо. Наприклад, у 2006р. вийшов каталог „Радянський фарфор. Прайс каталог. 1930-1980рр.” [1], який одразу підвищив інтерес до цих товарів. Такі заходи покликані підвищити заінтересованість в обороті цих речей і накреслити орієнтири для цього, насамперед стосовно їх вартості. Отже, створюючи штучний осередок, учасники обороту самі визначають цінність таких культурних творів та їх вартість для покупців.

До *обмежених в цивільному обороті* відносять цінності, що внесені до Державного реєстру національного культурного надбання [4], оборот яких чітко відслідковується й регулюється державою.

Виключеними із цивільного обороту вважаються культурні цінності, що перебувають у запасниках і не виставляються для загального огляду у музеях. Прикладом може слугувати такий випадок. До фарфорового музею Києво-Печерської лаври звернулись із запитом про можливість фотографування їх експонатів для створення буклету „Український фарфор”. Директор музею повідомив, що всі експонати їх музею можна поділити на 3 групи. Це експонати, а) що перебувають на постійних виставках музею (їх фотографування коштує близько 50 грн. за одиницю); б) що перебувають у запасниках, але періодично провадяться їх експозиції у музеї (вартість їх фотографування близько 70 грн. за одиницю); в) що визнанні унікальними, які перебувають лише в запасниках і не експонуються (вартість їх фотографування становить близько 250 грн. за одиницю).

Відтак, перші 2 групи можна вважати обмеженими в цивільному обороті, оскільки вони можуть бути об'єктами обміну між музеями України або інших держав. Що ж стосується 3-ї групи, то культурні цінності, які належать до неї, є виключеними із цивільного обороту, перебувають під охороною держави й розцінюються як культурне надбання, що має переходити від одного покоління до іншого в цілісності.

У юридичній літературі пропонується й дещо спрощений поділ культурних цінностей за критерієм належності їх до комерційного обороту, це ті, що використовуються в комерційному обороті й ті, що виключені з комерційного обороту [2, с.23]. Такий поділ відомий ще з римського права, коли під *res extra commercium* (*res extra nostrum patrimonium*) розумілися священні цінності, предмети релігійного значення [5, с. 155], аналогічний же існував у Древньому Єгипті та в інших державах античного періоду.

Цивільний оборот культурних цінностей необхідно розглядати як оборот нерухомих і рухомих культурних цінностей. Більш-менш урегульовано правочини щодо здійснення купівлі-продажу нерухомих культурних цінностей, які укладаються із застосуванням загальних і спеціальних правил. За загальним правилом (гл. 54 ЦК України) договір купівлі-продажу нерухомості має бути укладено в письмовій формі з нотаріальним посвідченням і подальшою державною реєстрацією акта (ст. 657 ЦК України). Спеціальні правила вимагають: а) повідомити в письмовій формі відповідний орган культурної спадщини про намір продати рухомий об'єкт культурної спадщини, із зазначенням ціни та інших умов продажу (оскільки, такі органи мають право привілеєвої покупки) (ст. 20 ЗУ „Про охорону культурної спадщини”); б) наявність від органу охорони культурної спадщини згоди на відчуження (ст. 18); в) після укладення договору купівлі-продажу покупець зобов'язаний укласти з органом охорони культурної спадщини відповідний охоронний договір (ст. 23).

Стосовно обороту рухомих культурних цінностей у законодавстві України не існує жодних указівок. Адже законодавець не надає їм спеціального статусу і тому не встановлює якихось особливих механізмів регулювання їх обороту.

Ураховуючи те, що стосовно рухомих культурних цінностей існує спеціальний митний режим і це передбачено як міжнародними договорами, так і внутрішнім законодавством України, їм приділяється особлива увага з приводу охорони їх цілісності. Вважаємо за необхідне надати їм спеціального статусу й у цивільному обороті. Це пов'язано насамперед з існуванням певних труднощів обліку культурних цінностей, а також з браком спеціальних облікових каталогів для реєстрації майнових прав на рухомі культурні цінності та правочинів з ними. Відтак існує необхідність ввести окремий порядок укладення договорів щодо культурних цінностей.

На нашу думку, система обліку культурних цінностей як і правочинів з ними має бути універсальною та поширюватися на них без винятку незалежно від їх статусу, форм власності на них або знаходження їх у будь-яких фондах. Вона надасть можливості навести лад у вирішенні проблем, пов'язаних з незаконним оборотом таких цінностей. До речі, боротьбі з незаконним оборотом культурних цінностей приділяється увага й на міжнародному рівні. Можна виділити такі акти міжнародно-

го права, що регулюють указане питання, як-то: Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини від 06.05.1969 р., Європейська конвенція про правопорушення, пов'язанні з культурною власністю від 23.07.1985 р., Конвенція про заходи спрямовані на заборону й попередження незаконного ввезення, вивезення й передачі права власності на культурні цінності від 17.11.1970 р., Конвенція УНІДРУА про вкрадені або незаконно вивезені культурні цінності від 24.06.1995 р. та ін.

Облік культурних цінностей унеможливить оборот незаконно отриманих культурних цінностей, оскільки не можлива реєстрація права власності на них, а як наслідок – правочини з ними будуть недійсними, бо в набувача не виникне права власності на таку річ. Система обліку рухомих культурних цінностей також надасть можливість визначити їх законного власника й допоможе вирішити їх повернення останньому.

Поряд з такою пропозицією слід зазначити, що така система повинна мати суворо конфіденційний характер. У випадках, коли річ продається з аукціону, власник може забажати оголошення свого прізвища або, навпаки, зберегти інкогніто. Однак в законодавстві треба закріпити й можливість оприлюднення своїх колекцій власниками в телевізійних програмах або шляхом публікування їх переліку в спеціальних журналах. Бажання багатьох заможних людей оприлюднити свої колекції знаходить свій прояв у відкритті власних музеїв. Наприклад, на території України такий музей уже відкрито В. Пинчуком під назвою „ПинчукАртЦентр”, (2006 р., м. Київ) та деякими іноземними колекціонерами [11, с. 146].

Таким чином, указані зміни нададуть можливість захистити правовідносини, що складаються з приводу обороту таких об'єктів цивільних прав, як культурні цінності.

Список літератури: 1. Белоглазов С.Н. Советский фарфор. Прайс каталог. 1930-1980 гг. – СПб.: ОАО «Печ. двор», 2006. – 238 с. 2. Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты. – М.: Юристъ, 2005. – 427 с. 3. Офіційний вісник України. 4. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання: Пост. КМУ від 12.08.1992 р., № 466 // ЗП Уряду України, – 1992. – №9. – Ст. 220. 5. Римское частное право. Учебник // Под. ред. И.Б. Нивицкого и И.С. Перетерского. – М.: Юристъ, 2003. – 544 с. 6. Цена искусства. Зачем человек, у которого есть Гусси, должен иметь еще свой музей // Forbes. – 2007. – № 2 (35) – С. 146. 7. Хаскельберг Б.Л., Ровный В.В. Индивидуальное и родовое в гражданском праве. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2004. – 236 с.

Надійшла до редакції 30.10.2007 р.